

УДК 373.2:530.122

ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ПРОСТОРОМ ТА ЧАСОМ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ТВОРЧОСТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ

Голота Н.М.

Київський університет імені Бориса Грінченка

Проблема часопросторової орієнтації надзвичайно різнопланова і має універсальне значення для всіх сфер діяльності людини, пронизуючи різні сторони її взаємодії з дійсністю. Оволодіння дитиною просторово-часовими уявленнями у належній мірі сприяють успішному оволодінню нею різними видами діяльності, розвитку творчості. Однак категорії «простір» і «час» є й найбільш складними для розуміння і сприймання дітьми дошкільного віку. У статті, за результатами теоретичного аналізу та аналізу практики дошкільної освіти, розкривається значення ознайомлення дітей з простором і часом як передумова розвитку їх творчості. Просторові уявлення дітей є основою формування художніх здібностей дитини. Різні види творчої діяльності дошкільників містять значні потенційні можливості для засвоєння ними просторових та часових категорій.

Ключові слова: простір, час, просторово-часові уявлення, просторові категорії, часові категорії, дошкільна освіта, дитина дошкільного віку, діяльність, творчість.

Постановка проблеми. Проблема часопросторової орієнтації надзвичайно різнопланова та має універсальне значення для всіх сфер діяльності людини, пронизуючи різні сторони її взаємодії з дійсністю.

Поняттям «простір» визначають співіснування і відокремленість речей одна від одної, їхню протяжність, порядок розташування однієї стосовно іншої. Поняттям «час» характеризують послідовність існування явищ, що змінюють одне одного, відокремленість різних етапів, тривалість, темп, ритм процесів.

Дитина є відкритою до пізнання навколишнього світу. У період дошкільного віку вона засвоює великий обсяг інформації. Емпіричне, тобто чуттєве пізнання світу – головна особливість та здатність дитини дошкільного віку. Результатом діяльності її органів чуття є образи сприймання – своєрідні «картинки» реальності, які дитина відтворює у своїй діяльності, насамперед, образотворчій – малюнку, зліпку, конструкції та музичній. Дитина починає свій індивідуальний розвиток зі сприймання та засвоєння елементів навколишнього матеріального середовища в їх просторовому розміщенні, тобто локалізуючи оточуючі її предмети по відношенню до себе, до свого тіла, яке перебуває нерухомо чи рухається у просторі. Початкові рухи дитини спрямовуються предметами – метою цих рухів, слугують способом орієнтування у просторі й відправною точкою формування конкретних перших просторових уявлень.

Дізнаючись більше про предмети та явища навколишнього, дошкільник прагне творчо втілити свої знання, уявлення, враження у різних видах діяльності. Творча активність виникає на основі бажання дитини розкрити свої думки, ідеї, показати своє ставлення до різноманітних явищ, що хвилюють її. Проблема дитячої творчості й дотепер є актуальною в психології та педагогіці, оскільки її рішення пов'язане з проблемою загального розвитку й виховання людини. Актуальність проблеми зумовлена величезним впливом творчості на формування особистості.

Образотворча, в тому числі, художньо-конструктивна діяльність, становить інформаційний простір дитини, з якого вона отримує інформа-

цію й переробляє її у знання та уявлення про навколишній світ, його красу, мінливість і різнобарвність; про культуру та художню спадщину, людину-творця; про себе та свої можливості щодо створення моделі світу у художніх образах і набуває досвіду чуттєво-емоційного, художньо-образного, естетичного ставлення до дійсності, тобто стає людиною культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психологічних (Б. Ананьєв, Л. Венгер, М. Веракса, П. Гальперін, О. Дьяченко, Д. Елькін, О. Леонтєв, Г. Люблінська, Н. Побірченко, С. Рубінштейн та ін.) та педагогічних (Ф. Блекер, О. Гармац, Т. Єрофєєва, Г. Леушина, Н. Локоть, З. Михайлова, Т. Мусейїбова, К. Назаренко, Б. Нікітін, В. Новікова, І. Пашиліте, М. Поддьяков, Т. Ріхтерман, А. Смоленцева, Т. Тарунтаєва, О. Фунтікова, Н. Яришева та ін.) дослідженнях розкривається виключна роль освоєння часу та простору у побудові дитиною цілісної картини світу, усвідомлення свого місця в ньому. Сучасні дослідження засвідчили, що просторові та просторово-часові уявлення є однією з трьох взаємодоповнюючих структур базової складової психічного розвитку особистості (М. Семаго, Н. Семаго, А. Семенович та ін.).

Разом з тим, результати вищевказаних досліджень свідчать, що дитина, яка оволоділа просторово-часовими уявленнями у належній мірі, ефективніше оволодіває засобами сприймання різноманітної інформації, легше виокремлює якості предметів і явищ навколишнього світу, а також здатна самостійно набувати знань, що значно важливіше для неї, ніж знання «у готовому вигляді», отримані від дорослих. Світ предметів перебуває у просторі специфічної діяльності дорослого світу й тому властивості предметів мають безпосереднє відношення до дитячої творчості як зв'язок «дитина – предметний світ». Але дитина чекає від дорослого не пояснень, а демонстрації ним ознак та властивостей предмета. Поступово сприйняття кольору, форми, величини, визначення різних просторових характеристик об'єктів навколишньої дійсності сприяють формуванню у дитини найбільш повному уявленню про предмети. Усвідомлюючи величину предметів, дошкільник вчиться відтворювати її в процесі ма-

лювання та конструктивній діяльності. На основі відображення просторово-часових відношень відбувається сприйняття рухів. Просторово-часові уявлення є досить складною структурою психіки, що знаходить своє відображення у різних видах діяльності дитини: ігровій, трудовій, навчальній, образотворчій; є основою для формування психічних процесів – образного та логічного мислення, уяви, пам'яті, мовлення. Дослідники відмічають, що просторові розрізнення виникають дуже рано, однак є більш складним процесом, ніж розрізнення якостей предмета. Практична діяльність дітей містить значні потенційні можливості для засвоєння ними часових категорій, бо час є суттєвою характеристикою діяльності.

Зауважимо, що адаптація дитини до навколишнього середовища, набуття знань про нього, створення власного простору життєдіяльності є також результатом пізнання нею простору та часу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що більшість авторів відносять просторово-часові уявлення до базису, над яким надбудовуються вся сукупність вищих психічних процесів, розвиток яких сприяє швидкому опануванню письма, лічби, читання, у практиці дошкільної освіти розвиток просторово-часового орієнтування традиційно пов'язують з формуванням елементарних математичних уявлень, залишаючи поза увагою те, що знання про властивості різних предметів, їх місцезнаходження, взаємозв'язки між предметами й явищами формуються та виявляються в різних видах діяльності, зокрема, провідних: грі, навчанні, праці. Слід враховувати, що особистісно-орієнтована модель освіти спрямовує будь-яку діяльність на комплексний розвиток дитини. Особливо привабливою для дітей є образотворча діяльність, в процесі якої вони залюбки передають свої враження від пізнання навколишнього, отримують задоволення від процесу творчості. Також дошкільники активно приймають участь у музичній, театралізованій діяльності в процесі яких активно втілюють різні образи оточуючого світу.

Мета статті. Головною метою статті є висвітлення значення сформованості просторово-часових уявлень дітей дошкільного віку для розвитку їх творчості в образотворчій діяльності.

Виклад основного матеріалу. Компетентність дитини дошкільного віку в мистецькій діяльності визначається рівнем розвитку естетичного сприймання об'єктів і явищ, умінням працювати з різними матеріалами, використовувати різні техніки, добирати відповідні засоби реалізації задуму, виявляти творчу уяву, естетичну чутливість, емоційно-ціннісне ставлення до навколишнього. В останні роки все більше уваги приділяється питанням взаємозв'язку різних видів мистецтв у педагогічному процесі (А.Н. Бурова, С.М. Каган, П.М. Якобсон, Б.П. Юсова, Р.М. Чумічова, Т.І. Хризман та ін.) з метою формування творчої особистості вихованця.

На думку О. Дронової, у педагогічному процесі інтеграція мистецтв дозволяє педагогу та дитині «працювати» з образом як цілісністю. Для педагога – це інструмент, який дозволяє розвинути фантазію та образотворчі здібності дитини й при цьому – зазирнути у її внутрішній світ, щоб навчитися підтримувати, розуміти її душев-

ні переживання, працювати з її психологічними конфліктами. Для дитини – це пошуковий простір, простір образотворення, спосіб самовираження, модель художньої картини світу [10].

Вітчизняними педагогами й психологами просторові уявлення розглядалися в контексті вивчення образного мислення. Дослідження Б. Ананьєва, Д. Богуславської, М. Вовчик-Блакитної, О. Галкіної, О. Кабанової-Меллер, Б. Ломова, Г. Люблінської, Т. Мусейібової, М. Поддякова, Ф. Шемякіна та інших свідчать, що здатність до оперування просторовими образами розвивається поступово, починаючи з перших років життя дитини, в умовах її практичної діяльності та спеціального навчання.

Ще у 60-х роках ХХ століття психологи Б. Ананьєв та Є. Рибалко відзначали, що пізнання просторово-часових відношень безпосередньо пов'язане з відображенням явищ матеріального світу й визначається ним. Ця закономірність достатньо чітко виявляється у сфері безпосередньо-чуттєвого відображення, тобто у полі відчуттів і сприймань [9].

Б. Ананьєв вказував на те, що подібно загальній природі відображення навколишнього світу у мозку дитини, відображення простору виступає у двох основних формах, що одночасно є й ступенями пізнання: безпосередньої (почуттєво-образної) і опосередкованої (логіко-понятійної). Взаємозв'язок та єдність цих основних форм відображення знаходиться і в галузі відображення просторово-часових відношень об'єктивної діяльності. Відтак, на основі чуттєвості відображення та орієнтуванні у часі у дитини починає складатися вища форма орієнтування і відображення часу – «логіко-понятійна» чи «теоретична». Звідси випливає, що дошкільний вік можна характеризувати як початковий етап становлення «теоретичного» знання дитиною часових орієнтувань і формування єдності чуттєвого й логічного відображення у часі. Вільне оперування часовими категоріями є тим фундаментальним умінням, яке об'єднує різні види діяльності.

В той же час, як стверджують дослідження Л.М. Веккера та Б.Ф. Ломова, проблема сприйняття простору й часу не може бути відокремлена від проблеми формування предметного образу є вихідною основою для розуміння природи відображення простору і часу [9].

У 60-х роках ХХ століття дослідження раннього онтогенезу, проведені В. Бушуровою, Н. Голубевою та іншими засвідчили, що сприйняття протяжності, напряму, місцезнаходження, форми, а тим більше пропорцій утворюється на основі відображення предметів та їх властивостей. Чуттєве пізнання простору зростає пропорційно накопиченню життєвого досвіду та знань про навколишні предмети. В той же час встановлено, що накопичення дитиною чуттєвих знань про предмети оточуючого світу є першою передумовою для утворення і розвитку сприйняття простору. Суттєва особливість сприйняття простору полягає в тому, що вона є одним із видів відображення відношень між об'єктами. Диференціювання просторових, часових і кількісних відношень між об'єктом передують утворенню знань про функціональні та причинно-наслідкові зв'язки

між речами, які складають функцію мислення. Як відзначав Б. Ананьєв, орієнтування у просторі й структура сприйняття простору виражають загальні властивості психічного розвитку [9].

Досягнення науки у ті роки дозволяли розглядати формування образу як процес побудови зображення. Поняття зображення є «просторовим» і «часовим» у двох сенсах. Дане положення обґрунтовувалося тим, що, по-перше, побудова зображення є просторово-часовим процесом і, по-друге, у зображенні обов'язково відтворюються просторові й часові характеристики його об'єкта [9].

Простір і час є обов'язковими компонентами усього змісту сприймання людини, яке з початку 90-х років ХХ ст. отримало назву поля сприймання. При цьому простір і час так схожі між собою, що якщо простір назвати шириною, то час можна назвати довжиною цього поля. Як і простір, час – особливий спосіб розрізнення предметів. Простір вказує на існування сприймань у певний момент часу в об'ємі чи на площині, час – на поступальний рух сприймань у визначеному пункті простору. Поєднання цих двох категорій, тобто зміна положення у просторі разом зі зміною у часі, є основним способом отримання уявлень про явища і предмети навколишнього. Здатність сприймати речі роздільно, послідовно є надзвичайно важливою рисою свідомого життя [6].

Джерелом задуму дітей є навколишній світ: соціальне і предметне довкілля, світ природи, художня література, телебачення тощо, але сприймання навколишнього світу у дітей дошкільного віку є поверховим, вони звертають увагу передусім на зовнішній бік предметів, явищ, які згодом відтворюють у продуктивній діяльності. Тому завданням вихователя є створення умов для глибшого засвоєння дошкільнятами характерних особливостей предметів та явищ навколишньої дійсності.

В образотворчій діяльності діти, створюючи різні образи, не лише відтворюють їхню структуру, але й виражають своє ставлення до них, передають їхній естетичний характер за допомогою кольору, фактури, форм.

Для формування уявлення про предмет на основі сприймання зразка дитині необхідно здійснити цілу систему складних дій: обстежити предмет, дослідити його властивості (форму, колір, пропорції, розміщення у просторі і таке інше). Для вільного й творчого втілення задумів діти повинні мати досить гнучкі просторові уявлення.

Сприймання дитиною дійсності, краси, мистецтва та себе в інтегрованому просторі та часі завжди супроводжується емоціями, певними зовнішніми та внутрішніми мотивами. Процеси сприйняття предмета, об'єкта, явища перебувають під контролем мети, що поставлена самою дитиною або педагогом. У такому вигляді, тобто спрямовані та вмотивовані процеси сприймання набувають характеру перцептивних дій. Вони забезпечують свідоме виокремлення того чи іншого аспекту чуттєво заданої ситуації, а також перетворення сенсорної інформації, яке веде до побудови образу, адекватного предметному світові та завданням художньої діяльності. Завдяки перцептивним діям відбувається постійне порівняння сприйнятого з оригіналом, перевірка та корекція образу. Так, наприклад, малювання в жанрі «натюрморт» передбачає введення дитини у світ

краси предметів, розвиток категоріального світосприймання (форми, кольору, величини, простору, часу), осягання закономірностей просторових зв'язків предметів і розвитку предметного реалістичного малюнка. Без врахування просторових характеристик предметів неможливо отримати реалістичне зображення і саме на це слід звертати увагу педагогу, а не просто знайомити дитину з різними зображувальними техніками. Створення образу є просторово-часовим процесом (створення задуму, його втілення), а в зображенні обов'язково відтворюються просторові й часові характеристики його об'єкта. Просторові уявлення дітей є також основою формування художніх здібностей дитини. В процесі малювання у різних жанрах, ліплення, дуже важливо формувати у дітей уявлення про такі властивості предмета, як колір, просторове розміщення, величина, маса, рух, які згодом допоможуть дитині створити це зображення на площині та в об'ємі. Так, в процесі роботи над композицією малюнка вихователі спрямовують дітей на пошук засобів створення художнього образу: визначення формату аркуша, центру, добір і підпорядкування його другорядних частин у гармонійне ціле, супідрядності та групування форм задля досягнення виразності й пластичної цілісності твору. Загалом, слід відмітити, що передавання форми предмета й уміння надати зображенню певної форми становлять основу образотворчості. У живопису головним засобом створення форми в зображенні є кольорова пляма, у графіці – формоутворювальна лінія. Формоутворення в ліпленні відбувається через створення форм (циліндр, куля) та видозміну їх для реалізації задуму. Одним з видів формоутворення в техніці аплікації є силуетне витинання. В образотворчій діяльності поняття «величина» набуває значення для виразності зображення і композиційного рішення. Діти поступово починають розуміти, що віддалені предмети в малюнку потрібно зображувати зменшеними, а зображення переднього плану – збільшеними. Таким чином у дошкільників складається уявлення щодо передавання простору, глибини, перспективи в малюнку [10].

Характерною особливістю процесу конструювання є створення та перетворення (комбінування) просторових уявлень (образів) на основі оволодіння певними знаннями та вміннями. Моделюючи різні об'єкти, діти відтворюють їхні основні структурні та функціональні ознаки: будинок з дахом, вікнами, дверима; корабель з палубою та інше. В процесі цієї діяльності, особливо під час конструювання з паперу й картону та природних матеріалів, дошкільники намагаються передати їх вигляд у різні пори року, втілюючи свої уявлення про час.

Слід відмітити, що у психолого-педагогічних дослідженнях, присвячених проблемі сприйняття дітьми дошкільного віку творів мистецтва й культури, відмічено, що діти здатні сприймати художні образи, засоби виразності і цінність, яка в них закладена. Науковці погоджуються з думкою, що простір зберігає культурно-історичні цінності, які з минулого через теперішній час передаються в майбутнє. Культура виступає вічною цінністю, яка існує у часі та просторі. За влучним висловом Д. Лихачова, мистецтво стає

мистецтвом часу. Час – його об'єкт, суб'єкт і значення зображення. Таким чином діти, знайомлячись з культурними цінностями, зокрема пізнають час і простір засобами матеріалізованих форм буття людини. Так, розглядаючи картини чи їх ілюстрації діти не тільки знайомляться з побутом, соціальними умовами життя людей у минулому, а й намагаються дізнатися «Коли це було?», «А чому люди на картині так дивно вбрані?», «А наше місто зараз виглядає по-іншому!». Пізнаючи цінності культури та мистецтва у певних просторово-часових межах, дитина вчить співвідносити історичну пам'ять і свою індивідуальну пам'ять, збагачує уявлення про світ як багатство зв'язків, сутностей, речей. П. Каптерев відмічав, що педагогіка і мистецтво взагалі вивчають минуле й сучасне та, комбінуючи їх ві-

домим чином, прагнуть досягти в майбутньому певного результату. Таким певним (визначеним) майбутнім для педагогіки є дитина, здатна жити в цей час, в цьому просторі, в цьому русі.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Пізнання дитиною простору й часу впливає на всі сфери взаємодії дитини дошкільного віку з дійсністю, забезпечує її успіх у пізнанні навколишнього світу, у розвитку її творчості у різних видах діяльності. Дуже велике значення має належне засвоєння дітьми просторово-часових уявлень для образотворчої діяльності, успішного втілення задуманих образів у малюнку, ліпленні, конструюванні. Відтак, перспективним є дослідження впливу просторово-часових уявлень дітей дошкільного віку на розвиток їх творчості у різних видах діяльності.

Список літератури:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) // наук. кер. А.М. Богуш; авт.кол-в: Богуш А.М., Бельська Г.В., Богініч О.Л. та інші // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2012. – Спецвипуск. – С. 1-30.
2. Вовчик-Блакитная М.В. Развитие пространственного различия в дошкольном возрасте / М.В. Вовчик-Блакитная // Проблемы восприятия пространства и пространственных представлений // Под ред. Ломова Б.Ф. – М.: «Известия АПН РСФСР», 1961 г. – 200 с.
3. Кудрявцев В.Т. Психология развития человека. Основания культурно-исторического подхода / В.Т. Кудрявцев. – Рига: Психологический центр «Эксперимент», 1999. – Ч. 1. – 160 с.
4. Люблінська Г.О. Дитяча психологія / Г.О. Люблінська. – К.: «Вища школа», 1974. – 355 с.
5. Люблинская А.А. Особенности освоения пространства детьми дошкольного возраста // Формирование восприятия пространства и пространственных представлений у детей / Сб. ст. под ред. Анянзева Б.Г. – М.: «Известия АПН РСФСР», 1956. – Вып. 86. – 223 с.
6. Моисеева Н.И. Время в нас и время вне нас / Н.И. Моисеева. – Л.: Лениздат, 1991. – 156 с.
7. Мусейбова Т.А. Развитие пространственных ориентировок у детей дошкольного возраста / Т.А. Мусейбова / автореферат дисс. на соиск. уч. степ. канд. пед. наук. – Л., 1964 г. – 19 с.
8. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учеб. для студ. вузов / В.С. Мухина. – М.: Издат. Центр «Академия», 1998. – 456 с.
9. Проблема восприятия пространства и времени. Под. ред. Б.Г. Анянзева и Б.Ф. Ломова. – Ленинград, 1961. – 212 с.
10. Сухорукова Г.В. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі: підручник / Г.В. Сухорукова, О.О. Дронова, Н.М. Голота, Л.А. Янцур; за заг. ред. Г.В. Сухорукової. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. – 376 с.

Голота Н.Н.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

ОЗНАКОМЛЕНИЕ С ПРОСТРАНСТВОМ И ВРЕМЕНЕМ КАК ПРЕДПОСЫЛКА РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСТВА В ДОШКОЛЬНОМ ДЕТСТВЕ

Аннотация

Проблема времяпространственной ориентации необычайно разноплановая и имеет универсальное значение для всех сфер деятельности человека, пронизывая разные стороны его взаимодействия с действительностью. Овладение ребенком пространственно-временными представлениями в должной мере способствует успешному овладению ею разными видами деятельности, развитию творчества. Однако категории категории «пространство» и «время» являются наиболее сложными для понимания и восприятия детьми дошкольного возраста. В статье, по результатам теоретического анализа и практики дошкольного образования, раскрывается значение ознакомление детей с пространством и временем как предпосылка развития их творчества. Пространственные представления детей являются основой для развития их художественных способностей. Разные виды творческой деятельности дошкольников содержат значительные потенциальные возможности для освоения ними часовых категорий.

Ключевые слова: пространство, время, пространственно-временные представления, пространственные категории, временные категории, дошкольное образование, ребенок дошкольного возраста, деятельность, творчество.

Holota N.M.

Borys Hrinchenko Kyiv University

ACQUAINTANCE WITH SPACE AND TIME AS A BACKGROUND FOR CREATIVITY DEVELOPMENT IN PRESCHOOL CHILDHOOD

Summary

The problem of temporal and spatial orientation is extremely diverse and has universal meaning for all spheres of human activity, considering various aspects of its interaction with reality. Properly mastering of spatial and temporal concept contributes to successful mastery of various activity and creativity development. Though space and time categories are the most complicated for understanding and perception by preschool children. In the article, according to the results of theoretical and preschool education practice analysis the meaning of children's acquaintance with space and time as a background for creativity development is discovered. Children's spatial concept is a base of artistic skills forming. Different types of creative activity of preschool children have significant potential for their mastering of temporal categories.

Keywords: space, time, spatial and temporal concept, spatial categories, temporal categories, preschool education, preschool child, activity, creativity.